

ŞAMAXI
HEYDƏR ƏLİYEV
MƏRKƏZİ

The XXXIII International Scientific Symposium

“DIALOGUE OF SCIENCES AND

CULTURES IN THE MODERN WORLD”

The 24th of December 2022

Bishkek / Kyrgyzstan

UOT: 021

SİNERGETİKA BIBLIOQRAFİK ELM VƏ TƏCRÜBƏNİN MÜASİR MƏRHƏLƏSİNDƏ

Sadıqova Solmaz Azay qızı

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
Orcid id: 0000-0003-4780-0163

Abstract. It is mentioned in the article that the synergetics of bibliography is a research section of the synergetics of social systems. There is a connection between the level of the elementary structure of the bibliography as a system and the level of its dynamic properties as a whole. At the same time, it is noted that the bibliography is complex social and natural-historical and it is shown that it is a system and its formation and development is a natural-historical process.

The openness of the bibliography manifests itself in the impact on its object, especially the document, on the achievements of all social spheres, knowledge, culture, scientific and technical spheres. So that, progress, civilization, causes changes in the content, forms, number of documents, the information recorded in them. Synergetics affirms human activity as the initial beginning of open systems as a source of spontaneity, disorder, randomness, and at the same time organization in its development.

Key words: bibliography, synergetics, document, modern, information provision

Müxtəlif proseslərin, obyektlərin, sistemlərin yaranması üçün ilkin şərt olan qarşılıqlı əlaqə fəaliyyət formasında həyata keçirilir. Deməli, bütün informasiya məkanı və onun hər bir mərhələsi çərçivəsində bütün informasiya fəaliyyəti şifahi, sənədli və biblioqrafik məlumatların yaradılması və fəaliyyət göstərməsi səviyyələrində baş verir. İnformasiya məkanının məzmununu informasiya fəaliyyəti olduğundan, biblioqrafiya bir fəaliyyət kimi biblioqrafik məkanın məzmununa çevrilir ki, bu da sinergetikada öz əsasını tapır (İsmayılov, Sadıqova, 2022)

"Sinergetika" termini yunanca "synergea" (synergeia) – birgə fəaliyyət, əməkdaşlıq sözündəndir. Bu yeni elmi istiqamətin adını 1969-cu ildə nəzəri fizik, Ştutqart Universitetinin professoru Hermann Haken verib. O və onun ardıcılıları fizika, informatika və psixologiya problemlərinə sinergetikanın tətbiqi ilə məşğuldurlar (Хакен, 1980)

Sinergetika özünütəşkilatın ümumi qanunauyğunluqlarını, bütövlükdə strukturun formalaşmasında hissələrin əlaqələndirilmiş qarşılıqlı əlaqəsini öyrənən nisbətən gənc fənlərarası elmi istiqamətdir.

Sinergetikanın tədqiqat obyektləri qeyri-tarazlıq şəraitində ətraf mühitlə maddənin, enerjinin və məlumatın daimi axını mübadiləsi prosesində formalaşan müxtəlif sistemlərdir (atomdan insana).

Özünütəşkilatın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hissəciklər kooperativ hərəkətlərdə iştirak etməyə başlayır, dissipativ strukturlar (fransızca dissipasiyadan - köçürmə, tullantılar) həm zamanda, həm də məkanda formalaşır. Tarazlıq vəziyyətinə yaxınlaşdıqca maddənin bu öz-özünü təşkil etmə qabiliyyəti zəifləyir və nəhayət yox olur.

Sinergetika üçün vacib olan təşkilatın məkan-zaman strukturunun, onun yaranması və inkişafı şərtlərinin müəyyən edilməsidir (Коршунов, Лиховид, Новоженова, 2009, с.180-194)

Ənənəvi elmi bilik sahələrindən fərqli olaraq, sinergetika istənilən xarakterli sistemlərin təkamülünün ümumi qanunauyğunluqları ilə maraqlanır. Sistemlərin xüsusiyyətlərindən mücərrədləşərək sinergetika onların təkamülünü ümumiləşdirilmiş dildə təsvir etmək bacarığı əldə edir.

İnformasiya və sənəd axınının sinergetik xüsusiyyətlərindən danışarkən, qeyd etmək lazımdır ki, sənəd axını – məzmunca əlaqəli, dayanmadan inkişaf edən sənədlər çoxluğuudur. Sənəd axını anlayışı biblioqrafiyaşünaslıq elminə XX əsrin 60-cı illərində daxil olmuşdur. Sənəd axınının kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikalarının analizi sosial fəaliyyətin nəticələrini statik və dinamik şəkildə göstərməyə imkan verir. Sənəd axını informasiya cəmiyyətinin əsas elementi hesab edilir. (Əliyev Z.H. 1997).

Sənəd axınının işlənməsi zamanı texnoloji nəzarətin gücləndirilməsi, dünya informasiya bazarında dəqiq pozisiya almağın qeyri-mümkün olduğu müasir şəraitdə marketinq tədqiqatlarının aparılması ilə bağlı olan bir çox sistem daxili məsələləri həll etməyə imkan verir. Sinergetika fənlərarası istiqamətdir və ona görə də fəlsəfi ölçüləri də əhatə etməlidir.

Sinergetika ilk növbədə fəlsəfəyə əsaslanır, ona görə də dialektika ilə sıx əlaqədə olur. Onun çərçivəsində biblioqrafiya mücərrəddən konkretə yüksəlmə üsulu ilə nəzəri cəhətdən bərpa olunur. Bu üsul biblioqrafiyanın bir sistem kimi yaranması üçün ilkin başlanğıc nöqtəsinin tapılmasını və təhlilini təmin edir. Dialektika ilə sinergetika da sistemli yanaşma ilə birləşir ki, onun da özü dialektikaya əsaslanır. Öz növbəsində sistemlərin ümumi nəzəriyyəsi kimi sistem yanaşması sinergetikanın mənbələrindən biri kimi tanınır. Elmdə sinergetikanın intensiv inkişafı ilə əlaqədar olaraq nisbilik və kvant nəzəriyyəsinin meydana çıxması

nəticəsində yaranan elmi inqilabdan heç də az olmayan, çox güman ki, daha dərin və daha iddialı bir inqilab baş verdiyini düşünməyə əsas var.

Fəaliyyət yanaşması fəaliyyət formasında baş verən sistemin ilkin strukturunun iki elementinin qarşılıqlı təsiri vasitəsilə sinergetika ilə bağlıdır. Sinergetikanın aktiv prinsipi bibliografiyada sosial ehtiyacların təsiri altında bibliografik fəaliyyətin nəticəsini, proseslərini və növlərini müəyyən edən özünü təşkil edən sistemin sistem yaradan amilinin ikinci tərəfi ilə də təmin edilir.

İnformasiya yanaşması özünütəşkilətmə nəzəriyyəsi ilə üzvi şəkildə bağlıdır, ona görə bütün informasiya hadisələrini onun mövqelərindən dərk etmək mümkün olur. Bu elmi istiqamətin də mənbəyi olan informasiyanın ümumi nəzəriyyəsinə görə sinergetika ilə birləşir. Hər iki nəzəriyyəni birləşdirən əsas məqam ondan ibarətdir ki, sistemin qeyri-tarazlıq vəziyyətindən maksimal stabil vəziyyətə keçidi zamanı entropiyanın azalması, sinergetika tərəfindən qəbul edilən nizam ölçüsü kimi mənfə entropiyanın (negentropiyanın) mənbəyi kimi xidmət edir. Bu mənada sinergetika informasiya nəzəriyyəsi kimi meydana çıxır, çünki informasiyanın özünün məşəyini əsaslandırır. Müvafiq olaraq, informasiya sahəsində bir çox hadisələr onun nöqtəyi-nəzərindən izah edilir. Beləliklə, sinergetika uzun və aktiv şəkildə başa düşülməsinə baxmayaraq, konsepsiyası nisbətən yeni görünən informasiya dünyagörüşünün metodoloji əsası kimi xidmət edir. Mövcud inkişafa görə, iki əsas aspekt müəyyən edilir fikrimizcə, bu terminin məzmununun aydınlaşdırılmasını tələb edən informasiya dünyagörüşü.

Birinci halda, informasiya dünyagörüşü elm adamları tərəfindən informasiya proseslərinin, sosial informasiyanın paylanması qanunauyğunluqlarının dərk edilməsi, mədəniyyət kontekstində onun rolunun dərk edilməsi, cəmiyyətin informasiya ehtiyatları haqqında bilik kimi qəbul edilir. Bu baxımdan onun formalaşmasının əsasını bütün mövcud informasiya resurslarının təhlili təşkil edir. Digər tərəfdən, informasiya dünyagörüşü bəşəriyyət tərəfindən toplanmış bütün biliklərin təhlilinə əsaslanan və realıq haqqında inteqral biliklər sisteminin inkişafına yönəlmiş xüsusi dünyagörüş növü kimi şərh olunur.

Beləliklə, informasiya dünyagörüşü eyni zamanda həm informasiyanın hərəkəti haqqında biliklər sistemi kimi, həm də informasiya kateqoriyası baxımından dünyanı dərk etmək üçün əsas kimi meydana çıxır. Sinergetika nöqtəyi-nəzərindən sistemdəki elementlərin xaosunun nizamlanması, onun qeyri-tarazlıqdan ən sabit vəziyyətə keçməsi informasiyanın başlanğıcı hesab olunduğundan, informasiya dünyagörüşünü dərkətmə üsulu kimi qəbul etmək məntiqli olur. İnformasiya dünyagörüşü fenomeninin sinergetika nöqtəyi-nəzərindən sonrakı tədqiqi, fikrimizcə, onun məzmununun və mahiyyətinin daha dolğun və dəqiq müəyyənləşdirilməsinin inkişafına kömək edəcəkdir (Селицкий, 2009).

Sinergetika nöqtəyi-nəzərindən informasiyanın özünü təşkil edən sistemlərinin iyerarxiyası qurulur. Deməli, sosial sferada ilk informasiya xaosu sənədlərdə nizamlanmış biliklərdir, onun xaosu daha sonra bibliografik informasiya (BI) ilə nizamlanır və bu, yeni sistem - bibliografiya yaradır. Bu, bibliografiyanın yaranması üçün ilkin şərtlərin, onun özünəməxsusluğunun və müstəqilliyinin əlamətləri kimi onun yerinin, əhatə dairəsinin, ümumi informasiya prosesində rolunun metodoloji əsaslandırılması kimi görünür. (Sadıqova, 2020)

Müvafiq olaraq, informasiya məkanının elementlərinin iyerarxiyası özünütəşkilətmə qanunlarına uyğun olaraq inkişaf edən vahid mürəkkəb açıq sistem kimi qurulur. Sinergetika baxımından onun təkamüllü ola bilər informasiyanın mövcudluğunun hər bir mərhələsinin qeyri-tarazlığı ilə xarakterizə olunan qeyri-xətti proses kimi təmsil edirlər. Mərhələlərin ardıcılığına və müstəqilliyinə görə onlara adekvat olan informasiya məkanının bütün səviyyələri açıq sistemlərdir ki, burada müvafiq informasiya növü ilə ifadə olunan sistemin əsas, nüvə elementinin inkişafı baş verir.

Sinergetika dünyagörüşü kimi kifayət qədər humanist potensiala malikdir. Sinergetikanın əsas pafosu fizikanın, kimyanın, biologiyanın mürəkkəb sistemlərində əvvəlcə bəzi fundamental ideyalar və obrazlar vasitəsi ilə keyfiyyət səviyyəsində, sonra isə ola bilsin ki, eyni riyazi dil vasitəsilə, qarşılıqlı oxşar inkişaf proseslərini təsvir etməyə çalışmaqdan ibarətdir. Məsələn, coğrafiya, sosiologiya və s. (Sadıqova, 2022) Sinergetika dünyanın müasir elmi mənzərəsində).

Sinergetika mövcud hadisələrə deyil, ortaya çıxan hadisələrə, məsələn, xaosdan nizamın formalaşması zamanı və əksinə yönəldilmişdir. Müəyyənlik prinsipinə əsaslanan fərdi özünüinkişaf üçün sinergetik yanaşma xaosdan nizamın formalaşması üçün cihazi müəyyən etmək üçün istifadə olunur və potensialların reallaşdırılması və sonradan qabiliyyətlərə keçid prosesini dəstəkləyir. Həyatda xaosun yaranmasının qarşısını almaq üçün insana özünü inkişaf etdirmək lazımdır. Belə bir hadisəyə misal olaraq fərdin öz vaxtını planlaşdırmaq və hesablamaq qabiliyyətini göstərmək olar (inkişaf etmiş şəxsiyyətin əlamətlərindən biridir). Bu keyfiyyət həyatda xaosdan qaçmağa və ya onun baş vermə ehtimalını azaltmağa imkan verir.

Sinergetika öz dünyagörüşü perspektivləri ilə elmi biliklərin müxtəlif sahələrindən çoxlu sayda alimləri cəlb edən yeni, sürətlə inkişaf edən bir sahədir. Bu cazibə mövzunun özünün genişliyi ilə yaranır.

Nəzəriyyənin hazırkı vəziyyəti, xüsusən sinergetik paradıqmanın inkişafı cəmiyyəti qeyri-xətti qanunlara uyğun olaraq inkişaf edən mürəkkəb, açıq sistem kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir.

İnformasiya məkanının birinci səviyyəsində biliyin yeni informasiyanın entropiyası (toplanması və paylanması) onun maddi təsbiti vasitəsilə nizamlanan sosial informasiyanın xaosuna gətirib çıxarır. Bu əsasda ilkin sənədlə sabit informasiyanın - sənəd-informasiya məkanının istehsalı və istifadəsi üçün yeni sənəd-informasiya sistemi yaranır. Artıq öz çərçivəsində inkişaf edən və biblioqrafik məlumatda sıralanan sənədlərin entropiyası biblioqrafik məkanın yeni sisteminin başlanğıcı kimi xidmət edir (Коршунов О.П., Лиховид Т.Ф., Новоженова Т.А. Библиографоведение, 2009, с.180-194)

Beləliklə, sinergetika dünyanı görməyin kökündən yeni bir yolu idi. Eyni zamanda, paradoksal olaraq bizi min illik tarixi olan o ideyalara qaytarır. Sinergetika - və bu, onun orijinallığıdır - nəinki adı və qismən elmi, intizam xarakterli səpələnmiş biliklərin fraqmentlərini sintez edir, hətta dövrləri - antikliyi müasirliklə, elmin ən son nailiyyətləri ilə - eləcə də əsaslı şəkildə fərqli, şərq və qərb, yollarını əlaqələndirir. Sinergetikanın inkişafı nəticəsində insanın idrak və praktik fəaliyyət strukturunda yeri də yenidən nəzərdən keçirilir.

Biblioqrafiyanın nəzəri reproduksiyanın başlanğıc nöqtəsi sinergetik hadisənin başlanğıc nöqtəsi haqqında ümumi fikirlərə uyğundur. Bu, qarşılıqlı əlaqədə olan iki ziddiyyətli tərəfi özündə cəmləşdirən özünü təşkil edən sistemlərin elementar, ən sadə quruluşudur, onların qarşılıqlı keçidi onların qarşılıqlı təsiri zamanı yaranan vasitəçi əlaqənin köməyi ilə həyata keçirilir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əliyev Z.H. (2001). Ümumi biblioqrafiyaşünaslıq: Dərs vəsaiti. - Bakı: Universitet nəşriyyatı. – 144 s.
2. Əliyev Z.H. (1997). Kitabxanaçılıq fakültəsində biblioqrafiya fənlərinin tədrisi // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya. №1. – S.38-44.
3. İsmayılov N.İ., Sadiqova S.A. (2022) Müasir biblioqrafiyaşünaslığın metodologiyasının sinergetik əsasları // Науково-теоретичний альманах Грани: Історія.- Україна, Том 25.-№6.
4. Sadiqova S.A. (2015) Biblioqrafiyanın qanunları və qanunauyğunluqları // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal. - Bakı: Mütərcim, №2.- (37).S.27-31
5. Sadiqova S.A. (2022) İnformasiya və sənəd axınının sinergetik xüsusiyyətləri// Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin yaranmasının 60 illiyinə həsr olunmuş "Sənəd və informasiya menecmenti üzrə kadr hazırlığı: üstünlükləri, perspektivləri" mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfrans. Bakı. 2022
6. Sadiqova S.A.(2022) Sinergetika dünyanın müasir elmi mənzərəsində // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.- №2.- S.45-52
7. Sadiqova S.A. (2021) General aspects of bibliography in the conditions of the information society // American Scientific Journal Vol 1 № (46) / Journal New York, Elmhurst AV, Queens, NY, United States. 1 № (46), P.4-8. // <https://american-issue.info>
8. Sadiqova S.A. (2021) Modern forms and methods of bibliographic activity in libraries // Научный Журнал «Архивариус» - Киев. Том 7№ 2 (56), P.12-16.
9. Sadiqova S.A. Information supply of state bodies: modern condition and perspectives // The 6 th International scientific and practical conference "World science: problems, prospects and innovations" (February 23-25, 2021) Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2021., P.89-98 // <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/WORLD-SCIENCE-PROBLEMS-PROSPECTS-AND-INNOVATIONS-23-25.02.2021.pdf> <https://sci-conf.com.ua/>
10. Sadiqova S.A. (2021) Kitabxana-informasiya müəssisələrində biblioqrafik xidmətin modern formaları // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş "Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya fəaliyyətinin inkişaf meyilləri" mövzusunda Respublika Elmi Konfrans (Bakı., 7 may 2021)., B., S.56-57
11. Sadiqova S.A. (2020) Kitabxanaların yeni sosial reallıq kontekstində innovativ biblioqrafik fəaliyyəti /Elmi məqalə // Bakı Universiteti Xəbərləri: Humanitar Elmlər seriyası.- №2, S.186-193.<http://static.bsu.az/w1/9%2003%202021%20pdf/humanitar-2-2020%20sayt.pdf>http://www.aak.gov.az/journals/journals_2020.php. ISSN 1609-0586 (print)
12. Коршунов О.П., Лиховид Т.Ф., Новоженова Т.А. (2009) Библиографоведение: Основы теории и методологии: Учебник для библиотечно-информационных факультетов вузов / О.П. Коршунов, Т.Ф. Лиховид, Т.А. Новоженова; под ред. О.П. Коршунова. – М.: "Издательство ФАИР",– 336 с.
13. Селицкий, В. С. (2009) Синергетика и практическое управление системами / В. С. Селицкий // Вестник ГГТУ имени П. О. Сухого: научно - практический журнал. - № 4. - С.109-116.
14. Хакен, Г. (1980) Синергетика / Г. Хакен. - М., - 406 с.
15. <https://science-education.ru/ru/article/view?id=26835>